

MARINA ŠIMEK
Gradski muzej Varaždin
marina.simek@gmv.t-com.hr

Primljeno: 26. 11. 2012.
Prihvaćeno: 16. 04. 2013.

IZ OPKOPA VARAŽDINSKOG STAROGA GRADA PEĆNJACI KASNOG SREDNJEG VIJEKA

Posvećeno uspomeni na akademika Andru Mohorovičića, velikog čovjeka koji se često vraćao našem malome gradu...

Prvim većim, do sada provedenim, arheološkim istraživanjem na prostoru varaždinskog Staroga grada prikupljena je 2006. g., uz mnogu drugu građu, također, i znatna količina pećnjaka različite starosti. Iz velikog broja nalaza ove vrste koji pripadaju širokom razdoblju od kraja 15. do početka 20. st., izdvojeni su, za sada, pećnjaci kasnog srednjeg vijeka, i to oni najkvalitetniji. Prema dekorativnim motivima te usporedbom sa sličnim nalazima s drugih lokaliteta šireg područja odabrani primjerci pripisuju se kraju 15. st. Uzimajući u obzir mjesto njihova nalaza i kvalitetu izrade te usporedbu sa sličnim ranijim nalazima sa Staroga grada pretpostavlja se da je, barem veći dio njih, pripadao raskošnoj peći koja se nalazila u utvrdi.

TRAGOM RIJEČI

„Cjelovita spoznaja povijesnog kretanja stvarnosti posjeduje snagu naročite znanstvene i humanističke vrijednosti ako sagledava sveukupni proces života ljudske zajednice na promatranom prostoru sa svim prirodnim, društvenim, misaonim, idejnim, logičnim, emotivnim, umjetničkim, senzibilnim i kulturnim komponentama sveukupnog zbivanja. Razumljivo je da je taj historijski prosede, koji ovaj grad posjeduje i koji danas dobiva okvire punog i slobodnog razvoja, nužno osvjetliti...“ (MOHOROVIČIĆ 1983: 23) Ove riječi, značenjem univerzalne i bezvremenske, zapisao je akademik Mohorovičić prije tri desetljeća. One su

tada otvarale put nastojanjima da se, možda po prvi put, sagledaju sva dotadašnja dostignuća i saznanja o prošlosti i razvoju ovoga grada, a u čast njegove 800. godišnjice.

Tragom riječi akademika Mohorovičića, a sa željom da i ova odabrana tema bude jedan od malenih dijelova u mozaiku sveukupne prošlosti Varaždina, predstavlja se izbor novijih arheoloških nalaza sa Staroga grada, prikupljenih 2006. g. arheološkim istraživanjem. Iz velike količine pokretnih arheoloških predmeta izrađenih od različitih materijala, predmeta različitih funkcija i starosti, za ovu su priliku izdvojeni pronađeni dijelovi zidanih peći – pećnjaci, kaljevi ili kahle kasnog srednjeg vijeka.¹ Već je ranije spomenuto da će se u ovom tekstu pažnja posvetiti samo određenom broju pećnjaka, odnosno da će se iz velike količine građe te vrste izdvojiti kahle kasnog srednjeg vijeka (sl. 1). No, brojnost predmeta, također i unutar tako zadanih kronoloških okvira, određuje u ovom slučaju pristup temi: za obradu i predstavljanje građe odabrani su samo najinteresantniji primjerci, dok će se drugdje kataloški obraditi svi nalazi.²

Slika 1. Dio pećnjaka tijekom obrade

¹ Riječ „kahla“ koristi se ovdje kao izraz germanskog porijekla, udomaćen na našem kajkavskom tlu, često upotrebljavan u svakodnevnom govoru i dobro poznat u varaždinskoj kajkavštini (vidi: LIPLJIN 2002: 270). I u Pravilima varaždinskog ceha pećara-lončara iz 1717. g. spominje se „kahlia“ (ANDROIĆ 1968. – 1969.: 89). Iako izlazi iz okvira književnog jezika, riječ je navedena kao primjer koji ne bi trebao biti zaboravljen. I termin „kalj“ poznat je u našem jeziku, a označava pocakljenu opeku za gradnju (kaljeve) peći (RJEČNIK 2000: 427).

² Zbog brojnosti i raznolikosti građe iskopane na Starome gradu nameće se potreba obrade i objave pojedinih vrsta nalaza putem kataloga (npr.: staklo, keramika – po vrstama, vojnička i konjanička oprema, kameni predmeti, nakit i drugi ukrasni nalazi, kamenina i porculan itd.).

Uz kahle pribavljene istraživanjem u okviru projekta Bastion, u Gradskom muzeju Varaždin nalaze se i primjerci pronađeni kod ranijih sondiranja Staroga grada. Naime 1970. i 1971. g. otvarane su zbog arhitektonskih istraživanja manje sonde na više mjesta u kompleksu Staroga grada³ (DOKUMENTACIJA 1970. – 1971.). U sondama uz vanjski zid južne obrambene kule tom su prilikom pronađeni fragmenti vrlo kvalitetno izrađenih pećnjaka dekoriranih različitim motivima.⁴ Nakon stručne analize, nekoliko je primjeraka i objavljeno (ILIJANIĆ 1973). Noviji nalazi iz 2006. g., neki s istim motivima kao i na ranije pronađenim kahlama, svakako upotpunjuju do sada poznatu sliku i ovoj temi daju širi okvir.

ISTRAŽIVANJA I NALAZI

Tromjesečno istraživanje vanjskog kompleksa Staroga grada, provedeno 2006. g., odvijalo se u sklopu međususjedskog projekta Bastion, prihvaćenog i djelomično financiranog od strane EU (ŠIMEK 2008). Tema planiranih i tijekom projekta provedenih povijesnih, kulturno-povijesnih i arheoloških istraživanja bio je Domenico dell'Allio i njegova građevinska djelatnost na preuređenju i modernizaciji varaždinske feudalne utvrde polovicom 16. st. (sl. 2). Iako su i ranije bili poznati mnogi podaci o radovima ovog talijanskog fortifikatora Vojne granice, cilj projekta bilo je povezivanje dvaju obrambenih objekata kojima je dell'Allio dao svoj pečat, a oba se nalaze uz Dravu – to su mariborska i varaždinska utvrda (ILIJANIĆ 1981; ILIJANIĆ 1986; TEŽAK 2008). Sa željom da se prikupi što veći broj podataka o karakteristikama renesansne izgradnje vanjskog obrambenog kompleksa Staroga grada arheološkim istraživanjem obuhvaćeni su dijelovi zemljanih bedema, nekadašnjeg suhog jarka i unutarnjeg mokrog jarka (ŠIMEK 2008a). Unutarnji mokri jarak, koji je štitio utvrdu sa sve četiri strane, od svog je nastanka pa sve do isušivanja i zatrpavanja tijekom 18. i u 19. st. osim kao fortifikacijski element, služio i za odbacivanje svake vrste otpada iz tvrđave. Upravo je taj otpad, stoljećima slojevito taložen u mokroj grabi, neiscrpan izvor podataka o životu u utvrdi. Pošto su feudalna utvrda i slobodni kraljevski grad zasebne organizacijske, političke pa i gospodarstvene cjeline, svaka s uspostavljenom zaštitom i nadzorom vlastitog područja (ILIJANIĆ 1999; TEŽAK 1999: 8. – 9.; KLEMM 2008: 18), pretpostavlja se da predmeti odbačeni u grabu oko fortifikacije tijekom 15. i 16. st. uglavnom ne potječu iz građanskih kuća, već upravo iz utvrde. U

³ Zbog malih dimenzija sonde nisu dale podatke o slojevitosti izgradnje i koncepciji istraživanog prostora, ali su neke od njih bile bogate pokretnom arheološkom građom, osobito keramikom i pećnjacima. Ova građa čuva se u Kulturnopovijesnom odjelu GMV.

⁴ Nažalost, ovoj građi iz sedamdesetih godina prošlog stoljeća danas se ne može odrediti točno mjesto nalaza, nepoznati su podaci o stratigrafskoj, a time i o kronološkoj pripadnosti u odnosu na položaj u sondi pa kao alat za obradu preostaju isključivo tipologija i analogija.

nekim slojevima, definiranim tijekom iskopavanja, miješa se starija građa s onom novijom pa se zaključuje da se u tim slučajevima radi o sekundarnim zasipima. U kojim je prilikama i na koji način pomiješan materijal različite starosti, to se na ovom stupnju istraženosti varaždinske utvrde ne može utvrditi. Kako analiza pokretnih nalaza iskopanih 2006. g., osobito onih koji potječu iz starijih slojeva, omogućava uvid u život, mogućnosti i navike, a naposljetku i u socijalni status stanovnika castruma, tako su i pećnjaci dobar pokazatelj nekih aspekata razdoblja u kojem su nastali: obrtničke djelatnosti, tehnoloških postupaka, umjetničkih strujanja, utjecaja i trgovine.

Slika 2. Stari grad – istraživanje sjeverne mokre grabe 2006. god.

Za poznavanje života u varaždinskoj utvrdi, za materijalne podatke o izgledu i uređenju interijera, isto tako i za prepoznavanje određenih umjetničkih i modnih utjecaja koji iz europskih središta dopiru i do Varaždina, temeljna su istraživanja M. Ilijanić (ILIJANIĆ 1973; ILIJANIĆ, KAPUSTIĆ 1983: 178. – 179.) te rad M. Mirković o pravilima ceha varaždinskih lončara-pećara (MIRKOVIĆ 1972). Nekadašnji interes za pećnjake visokog umjetničkog oblikovanja, pronađene 1970.-1971. g. na Starome gradu, ponovno je pobuđen 2006. g. istraživanjem obrambenog kompleksa varaždinske feudalne utvrde. Tada otkrivenim pećnjacima dopunjen je i obogaćen fundus postojeće zbirke, a nalazi iz 2006. g., uspoređeni s onim ranijima, dozvoljavaju i donošenje nekih novih zaključaka. Ovo se prije svega odnosi na određivanje pripadnosti pojedinih manjih fragmenata određenim scenama na kahlama.

Mnogi autori koji su se u novije vrijeme posvetili istraživanjima pećnjaka, obradu ove specifične arheološke građe popratili su i pregledom razvoja grijanja u burgovima kao i pregledom razvoja kaljevih peći (npr.: FRANZ 1981: 14. – 24.; BOBOVEC 1994: 21. – 24.; HORVAT 1994; GUŠTIN, HORVAT 1994: 53. – 59.; FELD 2006). Kako je, dakle, razvojni put peći uglavnom poznat, ovom prilikom ta tema neće biti u središtu pozornosti, već će se pažnja posvetiti sastavnim dijelovima peći – kahlama. Također, pokušat će se odrediti njihova vremenska i stilska pripadnost.

Dok u suvremenoj europskoj arheološkoj literaturi postoji prilično obimna bibliografija o stilskim, kronološkim, radioničkim, tehnološkim pa i drugim odrednicama ove vrste građe, kod nas je arheologija kasnog srednjeg i ranog novog vijeka, odnosno razdoblja predstavljenog između ostalog i pećnjacima, tek u novije vrijeme priznata disciplina, izjednačena s arheologijom ostalih razdoblja. Još ne tako davno arheolozi su materijalne ostatke iz spomenutog vremena smatrali „novima“ što je podrazumijevalo i „nezanimljivima“ za istraživanja. Niti povjesničari, a niti povjesničari umjetnosti, preferirajući arhivsku građu i dobro očuvane proizvode poznatih europskih manufaktura, nisu u takvom materijalu pronalazili svoj interes. U mnogim su muzejima kaljevi, prikupljeni nekim ranijim istraživanjima, ležali u zabačenim kutcima depoa, često su još neoprani ispadali iz vlažnih kutija i miješali se s drugim zaboravljenim nalazima, te su vremenom postajali građa bez podataka, a time i manje vrijedni muzejski predmeti. Međutim, u novije vrijeme kod nas se mijenja odnos prema tradicionalnim pogledima i granicama unutar kojih se „dozvoljava“ arheološka metoda pa raste interes i za ove arheološke predmete što u novije vrijeme potvrđuju sve češće objave upravo takve građe (npr.: MAŠIĆ 2002; RADIĆ, BOJČIĆ 2004: 229. – 304.; TOMIČIĆ 2004; ŠKILJAN 2007; ČIMIN 2008: 134. – 140.; TKALČEC 2010). Na ovaj put u obradi građe kasnih razdoblja ukazali su prije više desetljeća tek rijetki

istraživači, a njih se niti danas ne može zaobići kod rasprava o pećnjacima. (STAHULJAK, KLOBUČAR 1958; ILIJANIĆ 1973)

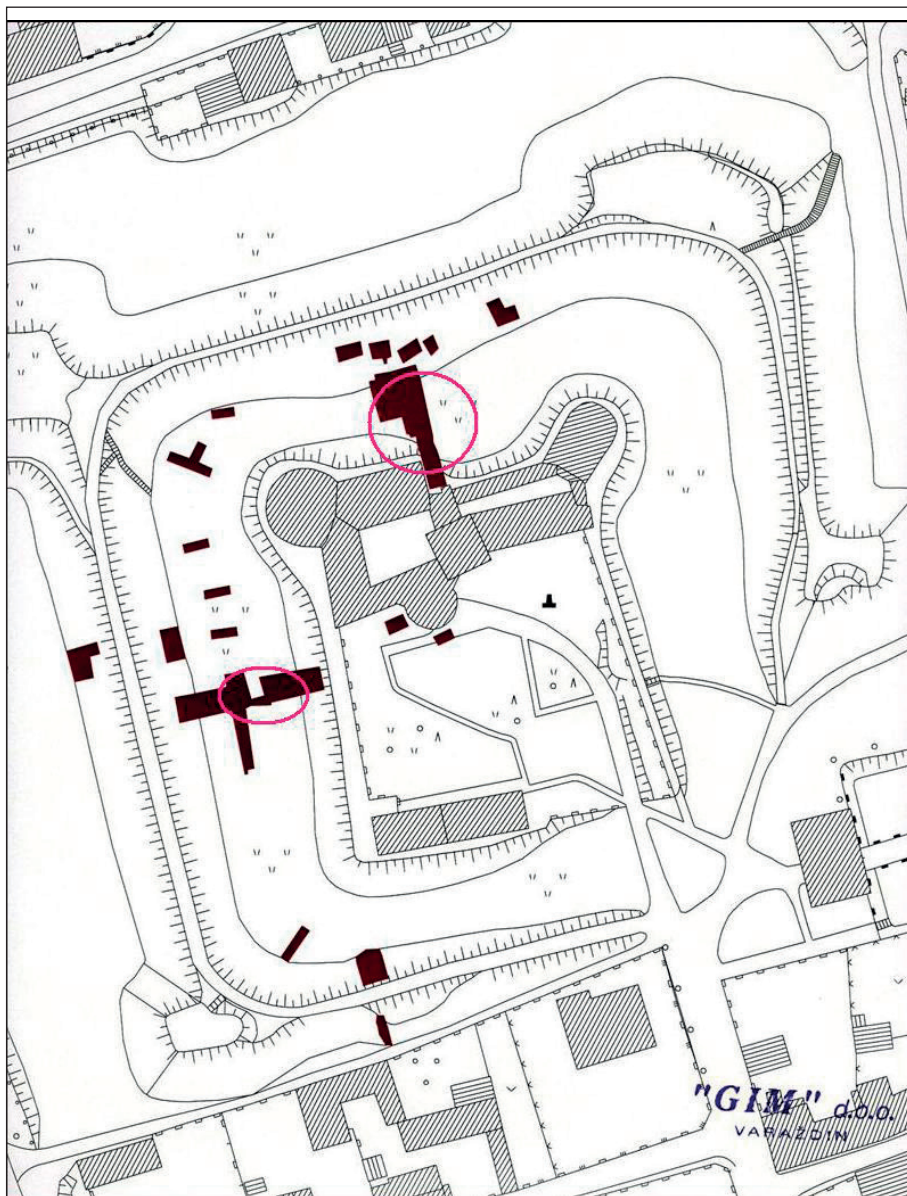
Istraživanja vezana uz načine zagrijavanja stambenih prostora, uz razvojni put peći općenito, a osobito kaljevih peći, pokazala su da su se peći od 14. st., a vjerojatno i ranije, iz alpskih zemalja počele širiti prema ostalim dijelovima Europe. (VOIT, HOLL 1963: 5 i dr.; FRANZ 1981: 14 i dr.; GEBHARD 1988; HORVAT 1994: 227 i dr.) Osim što su imale prije svega praktičnu funkciju, one vrlo brzo postaju i objekti dekorativne namjene, peći uljepšavaju interijer, postaju nosiocem umjetničkog izraza, modnih stremljenja, a vrlo često i simboličkih poruka. Kod izrade peći majstori često preuzimaju neke detalje s arhitekture i apliciraju ih na kahle pa tako i luksuzne peći svojim oblikom i dekorativnim elementima dobivaju izgled arhitektonskih objekata. Također, one postaju i statusnim simbolom. Kaljeva peć pridonosi udobnosti i ljepoti interijera, a prostor uz peć postaje mjestom okupljanja i druženja te kao najvažniji dio kuće svoju refleksiju pronalazi u mitovima i legendama.⁵

KONTEKST NALAZA

Većina arheoloških nalaza s projekta Bastion o kojima je ovdje riječ, pronađena je u sondi VIIA koja je obuhvaćala vanjski prostor uz sjevernu kulu utvrde i dijelom mokri jarak (sl. 3). Pećnjaci iz sonde VIIA potječu iz stratigrafskih jedinica 13A, 17, 20 i 24.⁶ To su sve slojevi s odbačenim predmetima iz svakodnevnog života, a SJ 17, 20 i 24 sadrže građu kraja 15. i 16. st., dok je sloj 13A sadržavao uglavnom predmete 19. st. (staklo, keramika, porculan i dr.), ali i s njim pomiješan stariji materijal. I u sondama zapadne grabe, i to u sondi VIIC u SJ 14, 19A i 34, te u sondi VIID u SJ 15, pronađeni su neki od najstarijih kaljeva. Sloj 14 bio je taman mulj na dnu zapadnog jarka, SJ 19A sloj šljunka s nalazima, a SJ 34 sloj zemlje s velikom količinom lomljene cigle i šute. Sve ove stratigrafske jedinice sadržavale su i arheološki materijal kraja 15. i 16. st. Jedino se u sloju 15 sonde VIID nalazio razni arheološki materijal uglavnom 19. st., no bili su u njemu pomiješani i nalazi starijeg nastanka. Ova SJ slična je po sastavu građe SJ 13A iz sonde VIIA, a miješanje starijeg i mlađeg arheološkog materijala ukazuje da se kod slojeva ovakvog kronološki heterogenog sadržaja radi o sekundarnim zasipima.

⁵ Još su pretpovijesne zajednice iskazivale štovanje ognjišta kao središnjeg dijela nastambe i mjesta koje je izvor topline; i u antičkim je kućama ognjište na kojem se održavala vatra imalo značajke kultnog mjesta doma. Ognjište kao sjedište kućnih duhova i vatra u kojoj su duše predaka duboko su utkani u mitologije raznih naroda i pučka praznovjerja.

⁶ U ovom slučaju sve stratigrafske jedinice označavaju slojeve; za stratigrafsku jedinicu koristi se kratica SJ.

Slika 3. Stari grad – istražne sonde iz 2006. g.; označena mjesta nalaza kasnogotičkih pećnjaka

MOTIVI NA PEĆNJACIMA

Temeljit pregled građe i komparacija nalaza iz 1970. – 1971. g. i onih iz 2006. g. pokazali su da se fragmenti pećnjaka mogu rasporediti u nekoliko cjelina. Odrednice prema kojima su ulomci svrstani u vjerojatne cjeline temelje se na motivima i oblikovanju rubnih dijelova kaljeva te na determiniranim prikazima središnjih dekorativnih scena.⁷ Iako se uspjelo prepoznati velik dio ulomaka i razvrstati ih u nekoliko glavnih tematskih skupina, određeni broj fragmenata zasada nije determiniran i još čeka „prepoznavanje“.

A. *Samson u borbi s lavom*

Objavom kalja s prikazom Samsona u borbi s lavom (sl. 4), otkrivenog 1971. g. u sondi uz južnu kulu, svratilo se pozornost na vrstu stambenog inventara iz Staroga grada koja je do tog vremena bila potpuno nepoznata (ILIJANIĆ 1973: 196). Iako se pretpostavljalo da su neke od prostorija bile zagrijavane te da su u reprezentativnim prostorima bile postavljene peći sastavljene od kaljeva, o izgledu peći, odnosno njihovih dijelova – pećnjaka, do pronalaženja prvih primjeraka ove vrste građe nije bilo podataka. Analizom i usporedbom s nekim drugim poznatim primjercima ustanovljeno je da otkriveni pećarski proizvodi imaju izuzetnu kvalitetu i visoku umjetničku vrijednost, te da su rad nekog od majstora koji su nakon smrti Matije Korvina nastavili s tradicijom kvalitetne produkcije mađarskih kraljevskih radionica. Središnji motiv pećnjaka, dugokosi Samson u borbi s lavom, izrađen je u dubokom reljefu. Uokviren je s lijeve i s desne strane konzolom s vegetabilnom viticom. Na konzoli je s jedne strane stojeći lik Eve, a s druge lik Adama. Iznad njih se nalaze baldahini ukrašeni šiljastim gotičkim tornjevima. Gornji rubni dio kahlle zatvoren je simetričnim vegetabilnim prepletom. Osim fragmenata ovog neocakljenog pećnjaka, koji je kasnije restauriran, kod istih su istraživanja pronađeni i dijelovi drugih kahlle s istim motivom: donji desni fragment s nogom Samsona i dijelom rubnog motiva, veći fragment lijevog dijela pećnjaka s likom Eve na rubu te s tijelom i nogom lava (sl. 5), ulomak s prikazom lavlje glave obuhvaćene prstima Samsonove šake (sl. 6), fragment s prikazom Samsona (sl. 7), nekoliko ulomaka s glavom Samsona i mali ulomak ruba s likom Adama (sl. 8) (ILIJANIĆ 1973: 197). Pretpostavlja se da su se nakon 1490. g., odnosno nakon smrti Matije Korvina, dvorski majstori preselili u Beč i tamo nastavili s proizvodnjom, što bi pojasnilo povezanost mnogih austrijskih i ugarskih pećnjaka što se tiče motivike, stilskih karakteristika i kvalitete izra-

⁷ Analiza i obrada građe temeljila se na pronađenim analogijama i podacima o sličnim nalazima s drugih lokaliteta.

de (ILIJANIĆ 1973: 199; FRANZ: 1981). S obzirom na to da je Ivaniš Korvin bio vlasnik varaždinske utvrde, M. Ilijanić smatra kako je moguće da je sa sobom doveo nekog od budimskih majstora koji je s proizvodnjom kvalitetnih pećnjaka nastavio u Varaždinu.

Slika 4. Samson u borbi s lavom

Slika 5. Dijelovi pećnjaka s prikazom Samsona

Slika 6. Fragment s prikazom lavlje glave - pripada cjelini s prikazom Samsona

Slika 7. Fragment – lik Samsona

Arheološkim istraživanjem 2006. g. otkriveno je još nekoliko dijelova istovrsnih pećnjaka: dva fragmenta s prikazom glave, ulomak s haljetkom, veći desni dio pećnjaka s rubnim i središnjim motivom te dva nasuprotna rubna dijela koji izgledom cakline pripadaju istom pećnjaku (sl. 5, sl. 8). Zanimljivo je da su svi nalazi iz 2006. g. zeleno cakljeni, dok su oni s ranijeg istraživanja i s drugog mjesta nalaza dijelom cakljeni, a dijelom prevučeni svjetlom engobom. Također se i kod cakljenih primjeraka radi o posebnom postupku završne obrade jer je pečena kahlja najprije premazana svjetlom engobom koja služi kao podloga zelenoj caklini. Na većem desnom dijelu pećnjaka pronađenog 2006. g. (sl. 9, sl. 10) vidi se oštećenje, no ne može se utvrditi je li ono nastalo u proizvodnji ili nakon što je peč-

njak bio dovršen. Detaljan opis prikaza Samsona u borbi s lavom već je poznat (ILIJANIĆ 1973: 197) pa ga ovdje ne treba ponavljati, no potrebno je naglasiti da se analogni primjerak čuva u Metropolitan muzeju u New Yorku, a pretpostavlja se da je bio dio peći u sakristiji katedrale sv. Stjepana u Beču (FRANZ 1981: Abb. 107, 108). Kod istraživanja samostanskog kompleksa Pleterje u Sloveniji pronađen je djelomično očuvan pećnjak s figuralnim motivom protumačenim kao sv. Juraj (BAVEC 1996: sl. 14). Međutim, prema objavljenoj fotografiji s detaljima gri-ve, ljudske noge i naboranog kratkog haljetka, vjerojatno se radi o prikazu Samsona; u tom bi slučaju nalaz iz Pleterja bio još jedan pećnjak usporediv s našim pećnjacima. Ako se varaždinskim nalazima iz 1971. g. pribroje dijelovi pećnjaka s istim motivom iz 2006. g., ali i oni rubni fragmenti koji vrlo vjerojatno pripadaju istom središnjem motivu (sl. 8, sl. 11), dolazi se do broja od dvadesetak ulomaka, a oni bi mogli biti dijelovi najmanje 8 kahli s prikazom ovog biblijskog motiva.⁸ Kvaliteta izrade je ujednačena, svi su ulomci izrađeni po istom modelu, u istom kalupu pa su i istih dimenzija te su bili dijelovi iste peći, iako su neki s caklinom, a neki bez nje. Kombinacija cakljenih i necakljenih kaljeva na istoj peći nije neuobičajena, štoviše promišljenim razmještajem zelenih i oker-smeđih dubokih reljefa pojačava se umjetnički dojam i naglašava raskoš peći. Poznato je da su necakljene kahle bile znatno jeftinije od onih cakljenih, no kod naših primjeraka cijena nije bila odlučujući faktor. Naime, ovdje se radi o predmetima vrhunskog umjetničkog dometa, proizvedenima za imućnog naručitelja. Necakljeni kasnogotički pećnjaci poznati su s više lokaliteta, npr. iz Slovenskih Konjic, s celjskog staroga grada, iz Čakovca, s grada Ružice, iz Praga i s više ugarskih nalazišta, a upravo je dekorativni prikaz bez cakline bio znatno izrazitiji i oštrij (npr. STOPAR 1976: T.II-2, T.III, T.VII-3; VIDOVIĆ 1994: kat. br. 79. – 93.; RADIĆ, BOJČIĆ 2004: kat. br. 550; FRANZ 1981: 45). Osim toga, necakljeni reljefni prikazi djelovali su kao da su izrađeni od kamena pješčenjaka što je isticalo izgled peći u prostoriji. Tek će u kasnijem razdoblju u bogatim kućama potpuno prevagnuti cakljeni pećnjaci. (MIRKOVIĆ 1972: 27)

⁸ Tipični kasnogotički motivi na rubovima pećnjaka su: ponavljajući mesnati uvijeni listovi akan-tusa, prut obavijen lisnatim prepletom, stup na kojem stoji muški ili ženski lik (Adam ili Eva), a iznad glave lika nalazi se baldahin s fjalom, vinova loza, zasukana uzica, stupovi, stupovi na kojima stoje likovi svetaca. Na zabatnim pećnjacima uobičajeni su u drugoj polovici 15. st. motivi rakovica te križna ruža na vrhu, a na prijelazu u renesansu križna ruža dobiva izgled kapitela.

Slika 8. Dijelovi više pećnjaka s motivom Samsona

Slika 9. Pećnjak iz sonde VIIA (2006. g.) in situ

Slika 10. Nalaz iz sonde VIIA nakon čišćenja i restauracije

Slika 11. Gornji rubni dijelovi scene sa Samsonom

Uzme li se u obzir da je dosadašnjim arheološkim istraživanjima obuhvaćena površina od oko 2,5% ukupne površine Staroga grada, može se pretpostaviti da bi buduća iskopavanja iznijela na svjetlo dana još neke pećnjake iste serije, ali i druge dijelove iste peći. Naime, gotovo je sigurno da su na velikoj peći, osim prikaza Samsona, bili zastupljeni i drugi motivi - barem neki od ovdje predstavljenih.

B. Sv. Nikola

Radovima 1971. g. pronađen je i dio vrlo kvalitetnog necakljenog pećnjaka s portretom biskupa (sl. 12), a fragment s identičnim prikazom, ali zeleno cakljen (sl. 13), iskopan je 2006. g. u sondi VIIA u SJ 20 koja je sadržavala materijal kasnog 15. i 16. stoljeća (ILIJANIĆ 1973: 198). Kao i kod kaljeva s prikazom Samsona tako i kod ovog motiva postoji necakljena i cakljena varijanta. Tipološki identičan pećnjak pronađen je na gradu Ružica kod Orahovice (RADIĆ, BOJČIĆ 2004: 51, kat. br. 620), čak je odlomljen na istom mjestu i na sličan način kao naš primjerak što je vjerojatno povezano s načinom izrade i debljinom gline na pojedinim dijelovima prikaza. Porijeklo ulomku s Ružice, jednako kao i našim primjercima, treba tražiti u nekoj od dvorskih radionica Matije Korvina, odnosno među iskusnim majstorima koji su nakon njegove smrti proizvodnju usmjerili prema drugim europskim odredištima. Ranije se smatralo da je serija kaljeva koji se čuvaju u mnogim poznatim muzejima i zbirkama pripadala peći iz sakristije katedrale sv. Stjepana u Beču. Međutim, prema novijim istraživanjima teorija o porijeklu ovih pećnjaka s različitim prikazima, pa i sa sv. Nikolom, ipak je upitna (FRANZ 1981: 54. – 55.). Na bečkom pećnjaku lik sv. Nikole obrubljen je na bočnim i na gornjoj strani istovrsnim tekućim motivom uvinutih mesnatih listova (rekonstrukcija: RADIĆ, BOJČIĆ 2004: 294). Nekoliko analognih rubnih fragmenata premazanih svijetlom engobom te jedan zeleno cakljeni komad pronađeni su i na Starom gradu (sl. 14). Iako se ovakav rubni motiv često veže uz prikaz sv. Nikole, nije posve sigurno da pripada upravo tim pećnjacima jer se javlja i na kahlama s prikazom sv. Jurja. Jedan pećnjak s istim motivom biskupa potvrđen je većim ulomkom s prikazom donjeg dijela habita i biskupskog štapa (sl. 13), a još dva manja ulomka s donjim dijelom odjeće mogu se uvrstiti u istu seriju (sl. 15). Analizom nedeterminiranih fragmenata pronađenih 1971. g. i onih iz 2006. g. broj pećnjaka iz ove serije popeo se s jednog objavljenog na najmanje pet s istim prikazom (ILIJANIĆ 1973: 198; ŠIMEK 2008: kat. br. 116).

Slika 12. Prikaz sv. Nikole, nalaz iz 1971. g.

Slika 13. Dijelovi raznih pećnjaka s istim prikazom sv. Nikole iz Barija

Slika 14. Fragmenti više pećnjaka; vjerojatno pripadaju motivu sv. Nikole

Slika 15. Donji dio prikaza sv. Nikole, nalaz iz 1971. g.

C. Sv. Juraj ubija zmaja

U zbirci pećnjaka s varaždinskog Staroga grada samo je jedan primjerak s ovim motivom. On potječe iz sonde VIIA - SJ 20, iz sloja s materijalom 15. i 16. stoljeća. Pronađen je samo gornji dio cilindričnog pećnjaka s nišom (sl. 16). Rubni dio dekoriran uvinutim mesnatim listovima tvori šiljasti zabat koji ima izgled „magarećih leđa“ što je oblikovanje tipično za kasnogotičko razdoblje. Na vanjskim stranama zabata smještena su po tri lisnata izdanka - rakovice, a vrh završava ružom. Ovaj zabatni pećnjak, mada nema sačuvan središnji prikaz, može se rekonstruirati na osnovi jedinog vidljivog detalja u niši. Taj je detalj prepoznat kao mač (sječivo i dio nakrsnice) što ga sv. Juraj desnicom diže iznad glave kako bi ubio zmaja. Između sječiva i dijela interpretiranog kao nakrsnica, vidljiv je malo zaobljen lom, a upravo bi ovaj položaj odgovarao tjemenu svečeve glave. Među ostalim varaždinskim fragmentima za sada se niti jedan ne može pripisati ovom pećnjaku. Štoviše, niti jedan od nekoliko rubnih dijelova s motivom ponavljajućih uvinutih listova, kakvi zatvaraju zabat našeg pećnjaka, ne bi se s potpunom sigurnošću mogao opredijeliti istoj seriji. Naime, kao što je spomenuto, isti rubovi tipični su npr. i za prikaz sv. Nikole. Analogni primjerci iz drugih nalazišta ukazuju i na kompoziciju našeg primjerka: reljefni prikaz sv. Jurja, koji je bio smješten u središnjem dijelu niše, prikazan je u stojećem stavu s mačem i štitom, a ispod nogu mu se nalazi ležeći zmaj. Primjerak pećnjaka najsličniji našem nalazu potječe sa starijih istraživanja Susedgrada (STAHULJAK, KLOBUČAR 1958: 209, 228). Susedgradski fragment gotovo je identičan varaždinskom: očuvan je isti dio kalja, na oba su predmeta u niši vidljivi isti detalji - dijelovi uzdignutog mača, modelacija dekorativnih elemenata zabata je praktički ista, oba imaju zelenu caklinu (PRISTER 1998: sl. 20). Nekoliko zeleno cakljenih ulomaka pećnjaka s prikazom sv. Jurja poznato je i s grada Ružice gdje su, kao i susedgradski primjerak, datirani u kraj 15. st. (RADIĆ, BOJČIĆ 2004: 289). I istraživanjima celjskog Staroga grada otkriven je veći broj različitih pećnjaka, a onaj s prikazom sv. Jurja koji ubija zmaja, usporediv s našim primjerkom, potječe iz kasnogotičkog kulturnog sloja datiranog između 1456. i 1511. godine (BREGANT 1997: 32, sl. 17). Uz stratigrafski položaj, ovu veliku celjsku kahlu dimenzija 50 x 25 cm vremenski i stilski opredjeljuju i neki oblikovni detalji; tako i uvinuti listovi na rubnom dijelu te oblikovanje luka i ruže na vrhu ukazuju na kraj 15. i sam početak 16. st. Ovakve pećnjake, osim u Hrvatskoj i Sloveniji, nalazimo i na brojnim lokalitetima istočnih Alpi, u Češkoj, Poljskoj, Mađarskoj i drugdje (STAHULJAK, KLOBUČAR 1958: 228).⁹

⁹ Serija pećnjaka s motivom sv. Jurja bila je ugrađena u peć koja se navodno nalazila u sakristiji katedrale sv. Stjepana u Beču. Bez obzira na pripadnost ovoj ili nekoj drugoj peći, brojni kaljevi s različitim prikazima ogledni su primjerci vrhunske umjetničko-obrtničke proizvodnje kasne gotike.

Slika 16. Dio zabatnog pećnjaka, nosio je prikaz sv. Jurja

D. Navještenje

Na kraj 15. i početak 16. st. datiran je zeleno cakljen pećnjak s ovim motivom, pronađen u fragmentima na gradu Ružici. Analiza više fragmenata iz Varaždina dovela je do zaključka da je na Starom gradu pronađeno najmanje 11 dijelova zasebnih pećnjaka s prikazom Navještenja te da se mogu determinirati središnji likovi iako su samo fragmentarno očuvani (RADIĆ, BOJČIĆ 2004: 626). Na najvećem ulomku prepoznaje se na desnoj strani niše donji dio lika Djevice Marije s dugom kosom koja pada preko ramena i s knjigom u ruci (sl. 17). Rubni motiv ponavljajućeg uvinutog lista zatvarao je nišu na desnoj i na gornjoj strani, dok se na nekoliko drugih fragmenata prepoznaje lijevi obrub: puzavica ovijena oko motke s cvijetom na vrhu. Na čak tri komada lijevih dijelova pećnjaka vidi se i krilo anđela (sl. 18) tako da je neupitna pripadnost ovih ulomaka upravo kahlama s Navještenjem. Svi pećnjaci koji pripadaju spomenutom motivu, osim jednog fragmenta, pronađeni su istraživanjima 1971. g. Ulomak s ostacima višebojne žuto-smeđe-zelene glazure potječe iz sonde VII A/2006. g. i jedini je sa

scenom Navještenja pronađen u okviru projekta Bastion. Kahlama s istim motivom mogu se sa sigurnošću pripisati još neki manji fragmenti, svi premazani svijetlom engobom: ulomak s kosom Djevice Marije (sl. 18, gore) – identičan detalju na našem velikom fragmentu, te još četiri također engobirana mala fragmenta. Usporedbom s cjelovitim uobičajenim prikazom Navještenja sva četiri ulomka determinirana su kao gornji dijelovi kaljeva s detaljima baldahina i žezla anđela (sl. 18, gore, sl. 19, sl. 20).¹⁰ Prepoznavanjem i razvrstavanjem pojedinih nalaza uspelo se odrediti mogući broj pećnjaka sa scenom Navještenja – zasada ih ima dvanaest. Zanimljivo je da je samo jedan opredijeljeni ulomak zeleno cakljen, jedan višebojno cakljen, a svi ostali su samo engobirani. Premazivanje prednje dekorativne ploče svijetlom engobom čest je postupak u izradi pećnjaka, a mogao je uslijediti nakon pečenja sirove kahle ili se tanki sloj engobe mogao staviti na još vlažnu glinu koja se zatim utiskivala u kalup i tek nakon toga sušila. Svijetla engoba ispod glazure davala je boji svjetloću i živost. Primjena engobe ispod zelene cakline bila je uobičajena u drugoj polovici 15. st. kada lokalne radionice proizvode uglavnom nišaste kahle. Radionice su često eksperimentirale s raznim načinima izrade pećnjaka, a prema korištenim postupcima u proizvodnji može se čak odrediti vrijeme djelovanja nekih radionica (HOLL 1995: 280 i dr.). Sigurno je da su majstori nastojali na sve načine pojačati i naglasiti estetski dojam, ljepotu i upečatljivost motiva na svojim proizvodima pa su u tim nastojanjima otkrivali i primjenjivali inovativne postupke. Ugarske lončarsko-pećarske radionice, kako su pokazala novija istraživanja, bile su u dosezanju vrhunske kvalitete svojih proizvoda s višebojnom caklinom pod utjecajem majstora s područja Njemačke, Austrije i Švicarske. Otvorenost prema stranim impulsima i strujanjima na raznim područjima djelovanja obilježilo je upravo vrijeme Matije Korvina i njegova naklonost talijanskim umjetnicima koji rade u duhu renesanse (HOLL 1995: 291; HOLL 2001). Novi stilski i umjetnički pravac reflektira se i u načinu opremanja bogatih stambenih prostora pa tako i peći postupno gube prepoznatljiv izgled gotičke vertikale te poprimaju kvadratne oblike.

¹⁰ U prizorima Navještenja anđeo uvijek u lijevoj ruci nosi atribut – žezlo, križ ili ljiljan, a oko štapa ili žezla često se ovija svitak (LEKSIKON 1979: 423).

Slika 17. Donji fragment pećnjaka s motivom Navještenja

Slika 18. Fragmenti više pećnjaka s istom scenom Navještenja

Slika 19. Mali ulomak gornjeg dijela pećnjaka – Navještenje

Slika 20. Mali ulomak gornjeg dijela pećnjaka – Navještenje

E. Sv. Margareta

Dijelovi velikoga kvadratnog necakljenog pećnjaka, opredijeljeni prikazu sv. Margarete, otkriveni su iskopavanjima 1971. g. (sl. 21). Povezivanjem fragmenata u cjelinu omogućena je rekonstrukcija kahle dimenzija 26,5 x 26,5 cm. Unutar širokog profiliranog obruba glatkog vanjskog dijela, te unutarnjeg dijela dekoriranog nizom uvinutog akantusa, nalazi se središnji reljefni prikaz sv. Margarete koja kleči na podnožju, a u lijevoj ruci drži križ kojim tjera vraga u liku zmaja. Pećnjak je objavljen zajedno s nekoliko drugih prvorazrednih nalaza s iskopavanja 1971. g. te je, kao i ostali, datiran u kraj 15. st. (ILIJANIĆ 1973: 197). Među nalazima sa starijih iskopavanja na Starom gradu prepoznat je samo ovaj pećnjak s motivom sv. Margarete, a niti istraživanjima 2006. g. ova tema nije dopunjena novim nalazima. Na burgu Vrbovec u Klenovcu Humskom pronađeni su u ruševinama palasa fragmenti s prikazom sv. Margarete u okviru s vegetabilnom viticom. Ova kahla, kao ni varaždinska, nije bila cakljena, ali joj je površina dotjerana crvenom bojom (TKALČEC 2010: 79, kat. br. 366, T.19). Sličnosti između pećnjaka iz Varaždina i fragmentiranog pećnjaka iz Vrbovca uočljive su u motivu unutarnjeg ruba s mesnatim lišćem, ali i u ugaonom motivu ploče gdje se dobro vidi puzavica ovijena oko pruta. Jednaki simetrično postavljen reljefni prikaz nalazio se i u lijevom kutu ploče što potvrđuje nalaz s grada Ružice. S tog nalazišta potječe više zeleno cakljenih fragmenata koji pripadaju pećnjaku s prikazom sv. Margarete datiranim u zadnju četvrtinu 15. st. pa se i varaždinski nalaz može staviti u isto vrijeme (RADIĆ, BOJČIĆ 2004: 600).

Slika 21. Pećnjak s prikazom sv. Margarete, nalaz iz 1971. god.

F. Glava viteza

S Ružice grada objavljen je ulomak s prikazom muške glave s dugom kovrčavom kosom te dijademom s cvijetnim ukrasom. Za ovaj manji fragment navodi se mogućnost da možda pripada prikazu sv. Jurja (RADIĆ, BOJČIĆ 2004: 612). Glava identična ovoj s Ružice potječe i sa Staroga grada, samo što njena caklina nije zelena, već je višebojna (sl. 22). Kod završne obrade našeg pećnjaka primjenjena je tehnika pomiješanih caklina (žuta-smeđa-zelena) prepoznatljiva na proizvođačima ugarskih radionica Korvinova vremena (BIRTAŠEVIĆ 1970: 25). Nažalost, ovo je dosada jedini pronađeni primjerak ovako cakljenog pećnjaka, ukoliko nijedan ulomak lijevog rubnog dijela Navještenja nije bio cakljen na sličan način. Istraživanjima 1971. g. također je iskopan fragment s prikazom istovjetne glave s dijademom i cvijetom, ali bez cakline (sl. 23). Osim glave s kovrčavom kosom, vidi se i poprsje, te desna ruka, šake usmjerene prema gore. Predstavljeni lik vrlo je lijepo oblikovan, kvaliteta i preciznost izrade svrstavaju i ovaj pećnjak među izuzetne proizvode. Ulomak sa Staroga grada očuvan je u tolikoj mjeri da može pomoći kod pojašnjenja fragmenta s Ružice, za kojeg se smatra da bi mogao pripadati sv. Jurju. Međutim, varaždinski komad, zahvaljujući očuvanom poprsju, pokazuje da niti odjeća, a niti ruka ne mogu pripadati sv. Jurju pa prikaz na oba varaždinska kalja zasada treba odrediti kao glavu viteza (usporedi: RADIĆ, BOJČIĆ 2004: 611, 612).

Slika 22. Prikaz glave viteza, nalaz iz 2006. god.

Slika 23. Prikaz viteza, nalaz iz 1971. god.

G. Zmaj

Arhitektonskim istraživanjima 1971. g., popraćenim i manjim sondiranjima, pronađen je ulomak necakljenog pećnjaka na kojem je u reljefu prikazana noga i iza nje zavinuti rep neke fantastične životinje (sl. 24). Stražnja noga praktički je oslonjena na jednostavni uzdignuti rub kalja. Usporedbom s građom s drugih sličnih nalazišta određena je atribucija varaždinskog fragmenta. Istovrsni pećnjaci s prikazom zmaja raščlanjenoga tijela, isprepletenoga repa i s dva simetrično prikazana krila poznati su iz Ormoža¹¹ (TOMANIČ - JAVREMOV 1997: 121, kat. br. 69, 79, 80, 81). Na nekim primjercima se dobro vidi uski plastični rub četvrtastog presjeka koji odgovara rubu na varaždinskom ulomku. Zanimljive su dimenzije opisanih zdjelastih pećnjaka s dekorativnom pločom: 21,6 x 21,6 cm, a drugi je cjeloviti primjerak veličine 16,6 x 18,8 cm, što pokazuje da pećnjaci nisu izrađeni u istom kalupu, već je prema dovršenom pećnjaku izrađen novi

¹¹ U citiranom tekstu brojevi fotografija ne odgovaraju kataloškim brojevima.

kalup, što je dovelo do razlike u dimenzijama (TOMANIČ - JAVREMOV 1997: 122). Fragment sa Staroga grada u svim se vidljivim detaljima može poistovjetiti s cjelovitim pećnjakom iz Ormoža: jednaka je noga s pandžama, raščlanjeni uvinuti rep, te motiv cvijeta koji popunjava prostor uz nogu zmaja, također se podudaraju. Primjerci iz Ormoža datiraju se prema sličnim pećnjacima iz grada u Slovenskim Konjicama i iz Planine kod Sevnice u drugu polovicu, odnosno na kraj 15. st. (STOPAR 1976: T.IV:3, VI:1, VII:2). Opisani ulomak s motivom zmaja jedini je dosada takav poznat ulomak s varaždinskog Staroga grada.

Slika 24. Fragment s prikazom noge i repa zmaja

H. Pećnjak s rozetom

Među rijetke kasnogotičke pećnjake sa Staroga grada, koji pripadaju tipu zdjelastih pećnjaka s dekorativnom pločom, ubrajaju se dva primjerka vrlo sličnih karakteristika. Osnovne odrednice što se tiče motiva i obrade gotovo su iste, no manje razlike ipak ne dozvoljavaju da izradu oba ova kalja vežemo uz isti kalup. Cjelovitiji i bolje očuvani pećnjak s kvadratičnom dekorativnom pločom i koničnom poleđinom pronađen je 1971. g. (sl. 25, sl. 26). Osnovna karakteristika mu je jednostavan vanjski okvir u obliku tanke palice i rozeta unutar zupčastog kruga te necakljena površina. Rozeta je jednostavna, geometrijski koncipirana, a izrađena je u plitkom reljefu. U uglovima pećnjaka nalazi se po jedan trokutasti motiv, kratkom linijom spojen sa zupčastim kružnim okvirom.

Vrlo slična kahla, jednako koncipirane dekoracije, ali fragmentarno očuvana, pronađena je 2006. godine u sondi VIIA, SJ 24 (sl. 27). Kvadratna ploča dimenzija 15 x 15 cm nije cakljena, okvir je jednostavna tanka palica, a unutar kruga smještena je rozeta. Stražnja je strana bila konična. Iako središnji motiv rozete nije u cijelosti vidljiv, on se ipak može prilično sigurno rekonstruirati prema očuvanim rubnim elementima te se povezati s pećnjakom istog tipa iz 1971. g. Razlike između oba primjerka istog tipa odnose se na motive u ugaonim dijelovima dekorativne ploče: dok se na kalju iz 1971. g. nalaze trokutasti motivi, na nalazu iz 2006. g. motiv je jednostavni trolist, a sa svake njegove strane nalazi se po jedna bradavičasta aplikacija. Kod oba pećnjaka materijal je glina oštrem fature, izrada ne doseže kvalitetu velikih pećnjaka s reljefnim scenama, ukras izveden u plitkom reljefu djeluje rustično, a stražnja strana je izrađena na lončarskom kolu. Jedna od karakteristika ovog tipa je i jednostavan okvir. Smatra se da porijeklo ovakvim kahlama treba tražiti u Austriji, Češkoj i Mađarskoj te da je motiv preuzet s drvenih rezbarenih predmeta narodnog rukotvorstva (STAHULJAK, KLOBUČAR 1958: 228). Iako ovakvi jednostavni pećnjaci rustične izrade, a i forme, na prvi pogled djeluju kao prethodnici onih prije opisanih, oni se datiraju od početka 16. st. do u 17. st. Oba pećnjaka sa Staroga grada pripadaju završnom 15. ili ranom 16. stoljeću jer ovakav tip markira prijelaz u renesansno razdoblje. Prema osnovnim karakteristikama dva su fragmentarno očuvana kalja iz Planine kod Sevnice u Sloveniji, donekle slična našim primjercima, datirana u vrijeme oko 1500. g. (STOPAR 1976: 296, T.IV: sl. 5, 6). Jedna kahla sa središnjim kružnim ukrasom pronađena je tijekom iskopavanja 1944. g. na Susedgradu te je datirana u početak 16. st. (STAHULJAK, KLOBUČAR 1958: 215, kat. br. 19). Prema sličnostima s ovim pećnjacima i naši se primjerci datiraju na kraj 15. i početak 16. stoljeća.

Slika 25. Pećnjak s rozetom,
nalaz iz 1971. god.

Slika 26. Stražnji dio pećnjaka
s rozetom

Slika 27. Fragmentirani pećnjak s rozetom, nalaz iz 2006. god.

I. Gotički arhitektonski elementi

Tijekom istraživanja 2006. g. pronađena su dva dijela pećnjaka koji pripadaju kruništu peći (sl. 28). Oba su necakljena, izrađena od gline jednake kvalitete, podjednake su boje pečenja, a i oblikom su identični, barem u gornjem dijelu. Zanimljivo je da nisu izrađeni u istom kalupu što se lako uočava po razlikama u veličini i u drugim detaljima. Za razliku od ostalih ovdje predstavljenih pećnjaka, ovi primjerci se ne odlikuju ljepotom izrade. Nešto skromnija kvaliteta pruža dojam pomalo nemarnog rada pa otvara pitanje na kakvoj je peći bilo ovo krunište. Uzimajući u obzir način izrade, ne bi ga se moglo povezati s raskošnom peći građenom od velikih, kvalitetnih, različito dekoriranih pećnjaka, nego je možda njime završavala neka skromnija peć u Starom gradu. Izdužena forma i nasuprotne trokutaste dekoracije glavne su značajke pećnjaka od kojih je jedan očuvan samo u vršnom dijelu dok se na drugom vidi i donji dio krune. Oblikom su to tipične gotičke dekoracije, preuzete s kasnosrednjovjekovne arhitekture. Ovim fragmentima donekle su po trokutastim proširenjima slični dijelovi kružišta nišastih pećnjaka iz kraljevske palače u Budi, datirani u prvu četvrtinu 15. st. (HOLL 1995: sl. 2). No, ti ulomci, iako slični našima, ne pripadaju kruništu peći.

Kruništa na gotičkim pećima najčešće završavaju križnim ružama – drugačije oblikovanim elementima, dok nam primjerci analogni ovima sa Staroga grada za sada nisu poznati.

Slika 28. Dijelovi kruništa peći

ULOMCI BEZ ATRIBUCIJE

Među brojnim nalazima pećnjaka koji se prema tipovima, oblikovanju i motivima mogu pripisati kasnoj gotici, nalazi se i nekoliko fragmenata zasada bez atribucije. Međutim, kvaliteta izrade, tip kaljeva i njihova pripadnost nekoj luksuznijoj peći (ili pećima) dovoljan su razlog da ih se predstavi uz determinirane nalaze.

1. Na desnom dijelu zeleno cakljenog pećnjaka vidi se unutar niše rubni dio plašta s naborima (sl. 29). Nepoznati motiv zatvoren je polukružnim okvirom u kojem se nalazi element gotičke arhitekture – baldahin na kojem se nalazi fijala. Fragment vjerojatno pripada grupi pećnjaka s religijskim scenama. Desni okvir s fijalom, a to je uz dio plašta sve što je očuvano na našem ulomku, asocira na poznati prikaz sv. Kristofora, jedan od pećnjaka (navodno) iz katedrale sv. Stjepana u Beču (FRANZ 1981: sl. 109). Nekoliko zagasito zeleno cakljenih pećnjaka, pripadajućih istom motivu s prikazom sv. Kristofora koji na ramenu nosi malog Krista, otkriveno je na gradu Ružica (RADIĆ, BOJČIĆ 2004: 622). Ipak, varaž-

dinski nalaz se u nekim detaljima ne podudara sa spomenutom scenom pa je atribucija zasada upitna.¹² Ulomak je otkriven u sondi VIIA, u SJ 17, s nalazima kasnog 15. i 16. st.

Slika 29. Desni dio pećnjaka s fijalom i dijelom plašta

2. Desni fragment zeleno cakljenog pećnjaka nosi prikaz profiliranog okvira s glatkim stupom na kojem stoji Eva sa štitom u rukama (sl. 30). Iznad glave vidi se baldahin koji je, analogno rubnom prikazu na pećnjaku sa Samsonom, završavao fijalom. Na ovom ulomku prikaz stupa drugačiji je nego uz lik Samsona: ovdje je stup gladak, dok je na spomenutom pećnjaku oko stupa ovijena puzavica.¹³ I položaj Evina tijela razlikuje se na ova dva prikaza, što znači da su okviri rađeni u različitim kalupima. Ponekad su se, naime, okviri s istim motivom, proizvedeni u istom kalupu, spajali s pločama s različitim scenama, što znači da su se za jedan

¹² Razlika se uočava u udaljenosti plašta od ruba i od donjeg dijela fijale.

¹³ Adam i Eva te drugi likovi na konzolama i sa štitovima u rukama, kao ukrasi bočnim obrubima, vežu se uz nišaste pećnjake tzv. peći s vitezovima iz budimske radionice, i uz peć iz Salzburga s pećnjacima bečke radionice što upućuje na veze ugarskog i austrijskog proizvodnog centra (FRANZ 1981: 55).

pećnjak mogla koristiti dva kalupa – u jednom je kalupu nastao okvir, a u drugom središnji motiv (HOLL 1995: 272). Od scene u niši vidi se samo dugi uvinuti životinjski rep, prekriven krljuštima pa takav prikaz upućuje na rep zmaja ili grifona. Ovaj nalaz iz 2006. g. jedini je sa Staroga grada s ovakvim detaljom. Zasad se nije uspjelo pronaći pećnjake s drugih lokaliteta koji bi se mogli povezati s našim primjerkom.

Slika 30. Ulomak s nepoznatim prikazom

3. Ulomak s nišom pripada donjem dijelu zeleno cakljenog kalja, a scena zasada nije prepoznata. Vide se samo dvije životinjske šape s pandžama (sl. 31). Po položaju šapa zaključuje se da se radi o ležećoj životinji, vjerojatno lavu. Naime, slično su modelirane šape dvaju lavova u borbi na rubnom pećnjaku s grada Ružice, datiranom oko 1500. g. (RADIĆ, BOJČIĆ 2004: 604). Pećnjak s Ružice drugačijeg je oblika od našeg jer mu je mjesto bilo na ukrasnom rubu peći. Iako je motiv varaždinske kahle nepoznat, način izrade, tip te koncepcija prikaza ukazuju na to da se radi o kasnogotičkom proizvodu. Ulomak je pronađen 2006. g. u sondi VIIA, SJ 17.

Slika 31. Fragment niše s (lavljim?) šapama

4. Tijekom istraživanja 1971. g. pronađen je donji dio necakljenog pećnjaka kojem je dekorativna površina prevučena engobom (sl. 32). Rubni dio višestruko je profiliran, jednostavan je i bez plastične dekoracije. Od reljefno izvedene scene vidi se samo ljudska noga u obući i do nje lijepo izveden vrč s poklopcen. Na engobi se mjestimice vide ostaci crvene boje. Cjelokupni dekorativni prikaz nije poznat.

5. U skupini ulomaka koji pripadaju neprepoznatim motivima ističe se i nekoliko fragmenata s prikazom lijeve ruke viteza. Svi fragmenti potječu iz starijih istraživanja, svi su necakljeni, ali su prevučeni svijetlom engobom i svi prikazuju rukav s istim bogatim naborima (sl. 33). Dva ulomka na kojima je sačuvan i dio poprsja potječu iz istog kalupa. Prikazani dio odjeće pokazuje neke sličnosti s rukavom Samsona, samo što je kod njega gornji dio rukava prekriven glatkim haljetkom. No, po obliku i kroju, a i po fakturi gline, tehnici i kvaliteti izrade ovi fragmenti pripadaju kasnosrednjovjekovnim pećnjacima iste serije s nepoznatom scenom. Zanimljivo je da istraživanjima 2006. g. nije pronađena niti jedna kahla ovoga tipa.

Slika 32. Fragment niše sa stopalom i vrčem

Slika 33. Ulomci s istim prikazom, dijelovi više pećnjaka

6. S iskopavanja 1971. g. potječe još nekoliko dijelova pećnjaka, spomenutih u radu M. Ilijanić (ILIJANIĆ 1973: 198). Radi se o ulomcima s prikazima životinja. Kahle su bez cakline, ali su prevučene svijetlom engobom, s prikazom zeca u trku (sl. 34), dviju prepelica (sl. 35) te zaklanom i rasporenom svinjom (sl. 36). Analogije za ove prikaze dosada nam nisu poznate.

Slika 34. Prikaz zeca u trku, nalaz iz 1971. god.

Slika 35. Dvije prepelice, fragment nepoznate scene

Slika 36. Fragment s prikazom zaklane i rasporene svinje

PEĆNJACI I PEĆ

Postupak izdvajanja, iz velike količine otkrivenih pećnjaka, samo onih koji se po motivima, tipovima i stilskim karakteristikama mogu pripisati kasnom srednjem vijeku, bio je prvi korak u obradi ove vrijedne građe. Nakon toga se analizom naših primjeraka i usporedbom s istovrsnim materijalom s drugih lokaliteta nastojalo što veći broj fragmenata povezati sa scenama čestim u kasnoj gotici. Većem broju ulomaka određena je (vjerojatna) pripadnost određenim serijama pa je tim postupkom moguće odrediti broj različitih pećnjaka zastupljenih, za sada, samo na istraženim površinama Staroga grada. Naravno da, s obzirom na to da je sveukupno istražen površina mala, ovaj broj nikako ne može biti konačan i ne može služiti kao obrazac za određivanje odnosa pećnjaka i peći u varaždinskoj utvrdi. Zasada su determinirane ove scene: religijski motivi (5 prikaza), geometrijski (1 prikaz), fantastična životinja-zmaj (1 prikaz), arhitektonski (1 krunište), ljudski likovi – bez atribucije (4 prikaza) i životinje – bez atribucije (4 prikaza). Uočava se prevaga religijskih motiva, od kojih su Samson, sv. Nikola i Navještenje zastupljeni svaki na više pećnjaka. Izrada svih ovih kaljeva odlikuje se visokom kvalitetom. Jedino se na fragmentima gotičkih šiljaka s kruništa (sl. 28) primjećuje nepreciznost u izradi što ukazuje ili na uporabu lošijeg, odnosno glinenog kalupa,¹⁴ ili na majstora koji nije obradio poluproizvod – još mekani otisak nakon

¹⁴ Za razliku od oštrije i trajnije drvene matrice, glinena je mekša i brže se troši pa oština prikaza, a time

vađenja iz kalupa. Usporedbom načina obrade površine dolazi se do zaključka da je veći broj nalaza necakljen ali je površina prevučena svjetlom engobom, a na dva fragmenta vide se ostaci boje. Kod cakljenih pećnjaka koji su u manjem broju, prevladava zelena caklina, dok dva ulomka imaju višebojnu caklinu.

Uzimajući u obzir popularnost religijskih prikaza u kasnom srednjem vijeku, može se pretpostaviti da su serije kaljeva dekorirane spomenutim scenama bile sastavni dio jedne velike reprezentativne peći u Starom gradu; to znači da se peć sastojala od pećnjaka s različitim prikazima, a svaki je prikaz bio zastupljen većim brojem istovrsnih pećnjaka izrađenih u istom kalupu. Rekonstrukcije ili očuvane bogate peći pokazuju da su se peći mogle sastojati i od većeg broja, čak i do 17 različitih kaljeva, prema veličini, oblicima i motivima razvrstanih i ugrađenih u funkcionalne dijelove peći (VOIT, HOLL 1963: 23; MEZŐSI-KOZAK 1984: sl. 3, sl. 6; HOLL 1995: 288; FELD 2006: sl. 7, sl. 8). Osim od pećnjaka s religijskim scenama, peć u Starom gradu mogla je biti građena i od još nekih drugih kaljeva pa na njenom zabatu možemo zamisliti niz istovrsnih pećnjaka s motivom sv. Jurja (sl.16), a možda bismo joj mogli pripisati i pećnjake s nepoznatim motivom od kojeg je preostalo samo nekoliko fragmenata s prikazom ruke u bogato nabranom rukavu (sl. 33). U svakom slučaju, peć u Starom gradu nalazila se u nekom reprezentativnom prostoru, bila je građena od kvalitetno izrađenih dijelova i sigurno je veličinom i ljepotom odgovarala sličnim europskim objektima istog vremena, a razdoblje kasnog 15. st. u Varaždinu je obilježeno vladavinom Ivaniša Korvina. Nakon smrti Matije Korvina majstori lončari-pećari sele iz budimskih dvorskih radionica u Beč i tamo nastavljaju s proizvodnjom. Je li se neki od majstora zaustavio u Varaždinu i tu proizvodio kvalitetne pećnjake koristeći donesene ili kopirane kalupe? Možda je kalupe dopremljene iz Ugarske nabavio neki sposoban domaći majstor lončar i u svojoj radionici počeo proizvoditi pećnjake po uzoru na strane proizvode? Lončarstvo je u Varaždinu potvrđeno tijekom 15. st., a stoljeće kasnije nastaju i cehovska pravila kojima se reguliraju odnosi u cehu, cijene pojedinih pećarskih proizvoda, vrste pećnjaka i peći koje izrađuju majstori, pećari zaštićuju svoje „modle“ od krađe i kopiranja (MIRKOVIĆ 1972: 27).

M. Ilijanić pretpostavlja da se peć nalazila na 1. katu južne četvrtaste kule. Vjerojatno je podignuta pred sam kraj 15. st. ili oko 1500. g., a srušena je tijekom renesansne obnove utvrde te su njeni dijelovi odbačeni izvan zidova fortifikacije. Radovi na preuređenju utvrde započeli su 1543. g. i trajali su do kraja šestoga desetljeća 16. st. pa je velika peć vjerojatno srušena oko polovice ili kratko nakon polovice 16. st. (TEŽAK 2008: 7).

¹ i kvaliteta pećnjaka vremenom slabi.

S obzirom na to da imamo veliku količinu različitih pećnjaka, više dijelova sa životinjskim motivima te šiljke kruništa kojima se teško može naći mjesto na velikoj peći, nameće se misao o postojanju još jedne, možda nešto skromnije peći. No, ovo zasada ostaje samo na razini pretpostavke – tako dugo dok neka buduća istraživanja ne podastru nove nalaze.

LITERATURA I IZVORI

1. ANDROIĆ 1968-1969 – Mirko Androić, Pravila varaždinskog ceha pećariončara na hrvatskom jeziku iz 1717. godine s nekim podacima o varaždinskim pećarima-lončarima od 16. do 19. stoljeća, *Arhivski vjesnik* XI-XII Zagreb, 81-97.
2. BAVEC 1996 – Uroš Bavec, Arheološko najdišće Pleterje: zakladnica črepinj, Od antičnoga vrča do majolike, katalog izložbe, Dolenjski muzej Novo Mesto, 137-153.
3. BIRTAŠEVIĆ 1970- Marija Birtašević, *Srednjovekovna keramika*, Katalog II, Muzej grada Beograda.
4. BOBOVEC 1994 – Ana Bobovec, Pećnjaci moslavačkih srednjovekovnih gradova, *Zbornik Moslavine* III, Kutina, 21-39.
5. BREGANT 1997- Tatjana Bregant, Pečnice s Starega gradu Celje, Drobcu nekega vsagdana, *Archaeologia Historica Slovenica* 2, Ljubljana, 29 -38.
6. ČIMIN 2008 – Robert Čimin, Keramički nalazi s utvrde Čanjevo, u: *Utvrda Čanjevo-Istraživanja 2003-2007*. (ur. Luka Bekić), Visoko, 121-190.
7. DOKUMENTACIJA 1970.-1971. – Varaždin, Stari grad-Tvrđa, sonde 1970; Dokumentacija iskopavanja Stari grad-Tvrđa, 1971., Jugoslovenski institut za zaštitu spomenika kulture, Beograd, arhiva Povijesnog odjela GMV.
8. FELD 2006 – Istvan Feld, Zur Frage der Beheizung auf mittelalterlichen Burgen (Schwerpunkt Ungarn), Veröffentlichungen der Deutschen Burgenvereinigung e.V., http://www.castrumbene.hu/files/feld_kozepkorivarak.pdf. Pristupljeno 10. listopada 2012.
9. FRANZ 1981 – Rosemarie Franz, *Der Kachelofen*, (zweite verbesserte und vermehrte Auflage), Forschungen und Berichte des Institutes für Kunstgeschichte der Universität Graz I.
10. GEBHARD 1988 – Torsten Gebhard, *Kachelöfen – Mittelpunkt häuslichen Lebens; Entwicklung, Form, Technik*, Verlag Callwey, München.
11. GUŠTIN, HORVAT 1994 – Mitja Guštin, Martin Horvat (ur.), Ljubljanski grad-Pečnice, *Archaeologia Historica Slovenica* 1, Ljubljana.
12. HOLL 1995- Imre Holl, Neutronenaktivierungsanalyse mittelalterlicher

- Ofenkacheln II, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 47, Budapest, 257-294.
13. HOLL 2001 – Imre Holl, Spätgotische Öfen aus Österreich, Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn IX, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 52, Budapest, 355-414.
 14. HORVAT 1994 – Zorislav Horvat, Grijanje u srednjovjekovnim burgovima kontinentalne Hrvatske, *Prostor* vol.2/No.3-4, Zagreb, 215-240.
 15. ILIJANIĆ 1973 – Mira Ilijanić, Kasnogotički pećnjaci iz varaždinske tvrđave, Ormož skozi stoletja, Skupščina občine Ormož, Maribor, 196-200.
 16. ILIJANIĆ 1981 – Mira Ilijanić, Der Baumeister Dominico de Lallo und sein Kreis an der Windischen Grenze, Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag, *Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives* 12, Graz, 369-379.
 17. ILIJANIĆ 1986 – Mira Ilijanić, Die Festungen der Windischen Grenze, Die Steiermark- Brücke und Bollwerk (Katalog der Ausstellung), *Vröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 16, Graz, 343-348.
 18. ILIJANIĆ 1999- Mira Ilijanić, Prilog istraživanju kulturne povijesti Varaždina, *Urbanizam, graditeljstvo, kultura*, Zbornik radova, Grad Varaždin i Gradski muzej Varaždin, 1-32.
 19. ILIJANIĆ, KAPUSTIĆ 1983.- Mira Ilijanić, Slavko Kapustić, Prilog istraživanju stanovništva i urbanog razvoja Varaždina do zaključno 16.stoljeća, *Varaždinski zbornik 1181-1981* (ur: A. Mohorovičić), Varaždin, 169-190.
 20. KLEMM 2008 – Miroslav Klemm, Planovi i vedute Varaždina, u: *Iz srednjega u novi vijek- Varaždinski Stari grad i Projekt Bastion* (katalog izložbe), Gradski muzej Varaždin, 13-18.
 21. LEKSIKON 1979 – Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva (ur. Anđelko Badurina), Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
 22. LIPLJIN 2002 – Tomislav Lipljin, *Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora*, Garestin d.o.o., Varaždin.
 23. MAŠIĆ 2002 – Boris Mašić, Kasnogotički pećnjaci s Nove Vesi, katalog izložbe, Muzej grada Zagreba.
 24. MEZŐSI-KOZAK 1984 – Eva Mezősi-Kozák, A vertesszentkereszt bencés apátság gótikus kályhacsempéi II., *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, Budapest, 187-204.
 25. MIRKOVIĆ 1972 - Marija Mirković, Renesansna cehovska pravila kao podloga pečarskih propisa od XVI-XVIII stoljeća u Varaždinu, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 21/3, Zagreb, 26-30.
 26. MOHOROVIČIĆ 1983 – Andre Mohorovičić, Kulturno-povijesno značenje Varaždina, *Varaždinski zbornik 1191-1981*, zbornik radova sa znanstvenog sku-

- pa održanog u Varaždinu od 1. do 3. listopada 1981.godine povodom obilježavanja 800. godišnjice grada, Varaždin 1983, 19-24.
27. PRISTER 1998 - Lada Prister, Susedgrad ili nedovršena priča o jednom gradu, katalog izložbe, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb.
 28. RADIĆ, BOJČIĆ 2004- Mladen Radić, Zvonko Bojčić, Srednjovjekovni grad Ružica, katalog izložbe, Muzej Slavonije Osijek.
 29. RJEČNIK 2000 – Rječnik hrvatskoga jezika (ur. Jure Šonje), Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb.
 30. STAHULJAK, KLOBUČAR 1958 – Tihomil Stahuljak, Olga Klobučar, Pećnjaci starih gradova Samobora i Susedgrada, *Tkalčićev zbornik II*, Zagreb, 205-242.
 31. STOPAR 1976 – Ivan Stopar, Poznogotske pećnice s celjskega območja, *Varstvo spomenikov XX* (1975), Ljubljana, 275-306.
 32. ŠIMEK 2008 – Marina Šimek, Arheološka istraživanja varaždinske utvrde i projekt Bastion, *Podravina* 13, Koprivnica, 5-21.
 33. ŠIMEK 2008a – Marina Šimek, Arheologija bedema i opkopa, u : Iz srednjega u novi vijek- Varaždinski Stari grad i Projekt Bastion (katalog izložbe), Gradski muzej Varaždin, 19-31.
 34. ŠKILJAN 2007 –Ivana Škiljan, Veliki Tabor u svjetlu arheoloških otkrića, u: Veliki Tabor u svjetlu otkrića (ur. Goranka Horjan), katalog izložbe, Veliki Tabor, 35-74.
 35. TEŽAK 1999 – Spomenka Težak, Politički i upravni razvoj Županije varaždinske, u: Županija Varaždinska u srednjem vijeku, katalog izložbe, Gradski muzej Varaždin, 5-21.
 36. TEŽAK 2008 – Spomenka Težak, Pisani dokumenti o gradnji sustava obrane Varaždinske utvrde Stari grad, u: Iz srednjega u novi vijek-Varaždinski Stari grad i Projekt Bastion (katalog izložbe), Gradski muzej Varaždin, 5-12.
 37. TKALČEC 2010- Tanja Tkalčec, *Burg Vrbovec u Klenovcu Humskom*, Muzeji Hrvatskog zagorja i Institut za arheologiju, Zagreb.
 38. TOMIČIĆ 2004 – Željko Tomičić, Regensburg-Budim-Ilok, Kasnosrednjovjekovni pećnjaci iz dvora knezova Iločkih dokaz sveza Iloka i Europe, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 21, Zagreb, 143-176.
 39. VIDOVIĆ 1994 – Josip Vidović, Stoljeća utvrde, katalog izložbe, Muzej Međimurja, Čakovec.
 40. VOIT, HOLL 1963-Pal Voit, Imre Holl, Alte ungarische Ofenkacheln, Corvina Verlag, Budapest.

SAŽETAK

IZ OPKOPA VARAŽDINSKOG STAROGA GRADA PEĆNJACI KASNOG SREDNJEG VIJEKA

Posvećeno uspomeni na akademika Andru Mohorovičića, velikog čovjeka koji se često vraćao našem malome gradu...

U kolekciji brojnih nalaza s arheoloških istraživanja varaždinske utvrde – Staroga grada ističe se velik broj pećnjaka, sastavnih dijelova velikih i luksuznih zidanih peći. Za ovu priliku izdvojeni su samo pećnjaci koji se po svojim dekorativnim motivima, po načinu izrade i tipu mogu pripisati kasnom srednjem vijeku te pokazuju stilske karakteristike kasne gotike. Obradeni pećnjaci očuvani su fragmentarno, a neke se uspelo rekonstruirati zahvaljujući istovjetnim predmetima s drugih sličnih nalazišta. Varaždinski primjerci pronađeni su 1971. g. u sondi iskopanoj u sklopu arhitektonskih istraživanja uz južni zid utvrde dok noviji nalazi potječu s arheološkog istraživanja provedenog 2006. g. u okviru međususjedske projekta Slovenije, Mađarske i Hrvatske. Naime, u sklopu projekta Bastion, djelomično financiranog od Europske Unije, u Varaždinu su provedena istraživanja renesansnog obrambenog sustava, a arheološkim iskopavanjem obuhvaćen je sjeverni i zapadni mokri jarak Staroga grada.

Obradom i analizom starijih i novijih nalaza te njihovom usporedbom s poznatim pećnjacima s drugih nalazišta došlo se do novih spoznaja o motivima, broju pećnjaka s istim motivom (serija), dataciji te odnosu cakljenih i necakljenih pećarskih proizvoda – naravno, na sadašnjem stupnju istraženosti Staroga grada. Sigurno bi daljnja arheološka iskopavanja vanjskih prostora varaždinske utvrde dovela do značajnih novih nalaza ove vrste građe.

Pećnjake iz Staroga grada obilježava visoka kvaliteta izrade te ih se svrstavanjem među najbolje pećarske proizvode kasnog srednjeg vijeka može povezati s vrhunskim europskim primjercima. Kao dekorativni motivi javljaju se religijske scene, geometrijski prikazi i motiv zmaja. Određen broj fragmenata nije bilo moguće tematski odrediti. Ovi manji dijelovi pećnjaka nose prikaze ljudskih likova (samo u detaljima), životinja (možda scene lova) te fantastičnih životinja (zmaj). Glavnina ulomaka, uključujući one s rubova, mogla se s velikom vjerojatnošću opredijeliti sljedećim scenama: Samson u borbi s lavom, Sv. Nikola, Sv. Juraj ubija zmaja, Navještenje, Sv. Margareta, prikaz zmaja, prikaz viteza. Za desetak nalaza zasada nisu poznati cjeloviti prikazi kojima bi ovi pećnjaci mogli pripadati. Gotovo 75% pećnjaka nije cakljeno, ali im je površina engobirana, dok je samo manji broj zeleno cakljen, ali i kod ovih primjeraka je na površinu prije cakline nanosena svijetla engoba. Uzimajući u obzir karakteristike, visok umjetnički dojam i kvalitetu izrade te analogne nalaze iz drugih poznatih objekata kasnog srednjeg

vijeka, pretpostavlja se da je većina pećnjaka pripadala velikoj i raskošnoj kasnogotičkoj peći u varaždinskoj utvrdi. Peć je vjerojatno grijala reprezentativnu prostoriju na 1. katu južne četverouglate kule Staroga grada. Mogla je biti podignuta pred sam kraj 15. st. ili oko 1500. g., a srušena je vjerojatno tijekom renesansne obnove fortifikacije, što znači oko polovice ili kratko nakon sredine 16. st. Ne odbacuje se ni mogućnost postojanja još jedne, istovremene, ali nešto skromnije peći u Starom gradu.

Ključne riječi: Varaždin; Stari grad; pećnjaci; kasni srednji vijek; gotika.

SUMMARY

FROM THE VARAŽDIN OLD TOWN DITCH. LATE MEDIEVAL STOVE TILES

Dedicated to the memory of the academician Andre Mohorovičić, a great man who often returned to our small town.

In the collection of the numerous archaeological finds from the excavation of the Varaždin fortress – the Old Town, a large number of stove tiles, components of large and luxurious brick stove are highlighted. For this occasion, we have singled out the stove tiles which can be attributed to the Late Medieval period by its ornamental elements, method and type of manufacturing, and which also indicate the characteristic of late gothic style. The analysed stove tiles have been preserved in fragments, and some of them were reconstructed thanking to the analogous finds from other identical period sites. The Varaždin samples were found in 1971, in the probe which was excavated within the architectural research of the southern wall of the fort and during the archaeological excavation and research in the western and northern part of the wet ditch conducted in 2006 within the neighbourly Project Bastion.

The processing and analysing of older and newer finds, and their comparison with the stove tiles known from other sites led us to new insights about ornaments, number of stove tiles with identical ornaments and motifs (series), its dating and relation of glazed and unglazed stove tiles according to the present stage of the Old Town research and available archaeological materials. Further archaeological excavation of the Varaždin fortress external area would certainly led to significant new stove tiles findings.

These Old Town finds can be characterized as a high quality manufactured finds, and we can classified them among the best Late Medieval products of its kind, side by side with the best European samples. They have specific ornaments, such as de-

terminated biblical scenes, geometric shapes and dragon motifs. A certain number of fragments could not be attributed. These small pieces of stove tiles have shapes of human figures (in details), animals (perhaps hunting scenes) and fantastic animals (dragon). The majority of fragments including those on the edges could with large probability indicate the following scenes: Samson fighting the lion, St. Nicholas of Bari, St. George slaying the dragon, the Annunciation, St. Margaret, the shape of a dragon, knight image etc. On the ten stove tiles fragments the ornaments are not recognizable.

Nearly 75% of the stove tiles are unglazed, but they have engobed surface, while only fewer are green glazed, and in those samples they first put the light engobed layer before they glazed it. According to the presented characteristics and respectable manufacturing quality of finds, and other analogous Late Medieval stove tiles fragments from the known sites, we can easily assume that those finds belong to the luxurious Late Gothic stove from the Varaždin fortress. The stove probably heated the first floor representative room of the Old Town rectangular south tower. We can affirm that the stove was built at the end of the 15th century or around 1500, and was destroyed probably during the renaissance reconstruction of the fortifications, which means around half of the 16th century.

The probability of the existence of another, slightly less modest stove in the Old Town but from the identical period could not be rejected.

Key Words: Varaždin; the Old Town; stove tiles; Late Medieval; gothic.

lektura: Zrinka Gudelj, prof. kroat. i dipl. arheol.

prijevod: Martina Jurišić, mag. arheol.

fotografije: Davor Puttar i Andrej Švogler